

ROMA HUKUKUNDA STATULIBER

(Statuliber in the Roman Law)

Yrd. Doç. Dr. G. Burcu GÜNVEREN*

ÖZET

Roma hukukunda vasiyetname ile azat etme işlemi (*manumissio testamento*), kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağlayan dolayısıyla köleliği sona erdiren sebeplerden biridir. Vasiyeti düzenleyen kölenin sahibi vasiyetnamede dile getirdiği iradesiyle, köleye hürriyetini, doğrudan verebilirdi. Bunun dışında vasiyetname ile azat etme işlemi, vasiyeti düzenleyen kimsenin kullandığı ifadeye göre, vasiyet edenin mirasçısına veya lehine belirli bir mal vasiyet ettiği kimseye, köleyi, azat etmeyi yükleyen bir ölüme bağlı tasarrufu ile de gerçekleştirilebilirdi. Bu durumda azat etme işlemi kölenin sahibi haline gelen mirasçı veya lehine mal bırakılan kimse yapardı. Eğer vasiyetnamede vasiyet eden tarafından kölenin azat edilmesi için, şart konulmuş veya bir vade öngörülmüş ise, köleyi özgürlüğüne kavuşturacak azat etme işleminin yapılması için, şartın gerçekleşmesini veya vadenin gelmesini beklemek gerekirdi. Roma hukukunda kölenin, özgürlüğünü beklediği bu zaman zarfında, içinde bulunduğu hukuki durum, *statuliber* olarak ifade edilmektedir. *Statuliber*'in özgürlüğüne kavuşması için öngörülen şart gerçekleşir veya vade gelirse, köle, mirasçı tarafından başkasına devredilmiş olsa dahi, *ipso iure* özgür olurdu.

Çalışmamızda *statuliber* kavramı açıklandıktan sonra, bu hukuki durumun kazanılması için gerekli olan geçerlilik şartları ile özgürlüğünü bekleyen *statuliber*'in, beklenen hakkını himaye eden hükümlere de yer vermek kaydıyla, *statuliber*'in hüküm ve sonuçları, ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Statuliber*, Vasiyetname ile azat etme (*manumissio testamento*), Şart (*condicio*), Vade (*dies*), Şarta bağlı azat etme.

Abstract

The process of manumitting a slave by will (*manumissio testamento*) is one of the factors that enabled him to obtain his freedom, ending his slavery in Roman law. The master of the slave, who prepared the will, could directly free the slave upon the command that he stated in the testament. Moreover, in accordance with the

* Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı.

statement of the person who made the will, the process of manumission by will could be fulfilled through a disposition imposing the freedom of the slave subject to a death by the testator's heir or to whom he legated a certain property in his favor. In this case, either the person who became the master or the person who was legated a property in his favor conducted the manumission. If the testator added a condition or set a due date for releasing the slave in the will, so as to perform the process of manumission, it was necessary to wait until the condition was fulfilled or until the due date arrived. In this period during which the slave waited for his freedom, the legal status of the slave is defined as *statuliber*. When the condition was fulfilled or the due date arrived, the slave would be free *ipso iure* even if the heir transferred him to another person.

This study describes and examines the concept of *statuliber*, dealing with the necessary conditions of effectiveness to gain this legal status, as well as the judgments and decisions of the *statuliber* by referring to the judgments protecting the *statuliber*, who hoped to acquire his liberty, throughout this period.

Keywords: *Statuliber*, Manumission by will (*manumissio testamenti*), Condition (*condicio*), Due date (*dies*), Manumission subject to a condition.

I. Kavram ve Hukuki Nitelik

En genel anlamı ile *statuliber*, bir şartın gerçekleşmesi koşulu ile ya da bir vadenin tamamlanması neticesinde özgürlüğü vasiyet ile bahşedilen kölenin¹, şartın gerçekleşmesi ya da vadenin gelmesine kadar içinde bulunduğu hukuki durumu ifade eder². *Digesta*'da yer alan aşağıdaki metinde ve Klasik Hukukçulardan *Ulpinianus*'un eserinden alınan metinde *statuliber*'in kim olduğu açıklanmaktadır:

D. 40.7.1. pr: “*Statuliber est, qui statutam et destinatam in tempus vel conditionem libertatem habet*”.

“*Statuliber*, özgürlüğü bir sürenin tamamlanmasına veya bir şartın yerine getirilmesine bağlı olarak sağlanacak olan kimsedir”.

¹ Roma hukukunda *status libertatis* (hürriyet durumu) açısından insanlar, hürler ve köleler olarak ayrılırlardı. Hür kimseler, ya doğuştan hürdü (*ingenuus*) ya da kölelikten kurtulmak suretiyle özgürlüklerine kavuşmuş olan azatlılar (*libertus*) idi. Hür olmak, hak ehliyetine sahip olmanın şartlarından biri olduğundan köle hak sahibi olamazdı. Bizzat kendisi hakkın konusunu oluştururdu ve klasik devirde *res Mancipi* sınıfına dâhil olan bir maldı. *Pater familias*'ın kölesi üzerinde sahip olduğu mülkiyet hakkı, “*dominium*” olarak adlandırılırdı. Roma hukukunda Klasik hukuk döneminin sonlarına kadar *res Mancipi- res Mancipi* mal ayrımı kullanılmıştı. *Ius civile*'ye göre üzerindeki binalarla birlikte İtalya arazisi, bu arazi üzerindeki arzi irtifaklar, köleler, fil ve deve hariç yük ve çeki hayvanları *res Mancipi* sınıfından mallardır. Bu malların dışında kalan mallar *res nec Mancipi* mallardır. KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö., Roma Eşya Hukuku, Ankara 2008, s. 44-45; KOSCHAKER, P. /AYİTER, K., Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993, s. 75.

² BUCKLAND, W.W, The Roman Slavery, New Jersey, 2000, s. 286; UMUR, Z., Roma Hukuk Lüğatı, İstanbul 1983, s. 201; BERGER, A., Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953, s.714.

Ulp. 2,1: “*Qui sub condicione testamento liber esse iussus est, statu liber apelletur*”.
“Bir şart altında vasiyetname ile hür kılınan kimseye *statuliber* denir”.

Roma miras hukukunda vasiyet, kişilerin son iradelerini ortaya koyan, tek taraflı ve şekle bağlı bir hukuki işlemidir. Vasiyet düzenleyen kimse, bu sayede öldüğü zaman *ius civile*³’nin ölüm olayına kendiliğinden bağlayacağı sonuçları devre dışı bırakıp, kendi isteğine uygun hukuki sonuçları meydana getirmek imkânına sahiptir. *Ab intestatio*⁴ mirasın geçerli olduğu ilk dönemlerin aksine vasiyetname ve vasiyette bulunma yaygınlaştıktan sonra, Roma miras hukukunda vasiyetname düzenleyen aile reisinin mutlak iradesi söz konusu olmuştur⁵.

Roma hukukunda vasiyetin asıl amacının mirasçı ataması olduğu kabul edilse de, vasi tayinleri ve köle azat etmeleri gibi tasarruflar, vasiyette mirasçı atamadan sonra yer alabilmekteydi. Vasiyetname ile azat etme işlemi (*manumissio testamento*), kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağlayan dolayısıyla köleliği sona erdiren sebeplerden biriydi. Vasiyeti düzenleyen kölenin sahibi vasiyetnamede dile getirdiği iradesiyle köleye özgürlüğünü verirdi. Vasiyeti düzenleyen kimsenin kullandığı ifadeye göre, köle vasiyetname ile doğrudan doğruya azat edilmiş ise, bir başka deyişle, şart konulmamış veya bir vade öngörülmemiş ise, miras kabul edilir edilmez, köle hür olurdu. Bunun dışında vasiyetname ile azat etme, vasiyet edenin, mirasçısına veya lehine belirli bir mal vasiyet ettiği kimseye⁶, köleyi, azat etmeyi yükleyen bir ölüme bağlı ta-

³ Roma vatandaşlarına ait özel hukuka verilen isimdir. UMUR, Lügat, s. 100; BERGER, s. 160.

⁴ *Ius civile*’ye göre, *ab intestatio* (kanuni miras) agnatik hısımlığa dayanırdı. XII Levha Kanunu’nda yer alan kurullar gereğince ölenin malvarlığı agnatik hısımlar arasında bölüşülürdü. Agnatik hısımlardan ilk dereceyi *sui heredes* denilen kişiler (aile evlatları, evlat edinilenler, *manus* altındaki kadınlar) oluştururdu. Bunlar *pater familias*’ın ölümü ile *sui iuris* hale gelen kimselerdi. Kız evlat, *pater familias*’ın ölümü üzerine aile malvarlığına erkek kardeşleriyle birlikte sahip olurdu. Bir başka deyişle, *sui heredes* olarak kız evlat da, ailenin bölünmemiş malvarlığı üzerinde (*consortium*) hisse sahibiydi. *Sui heredes*’in cinsiyeti miras paylarını etkilemezdi. Bununla birlikte kız evlat *manus*’lu evlilik gerçekleştirirse kendi ailesiyle agnatik bağları sona ererdi ve *ius civile* uyarınca kendi ailesinden miras hakkına sahip olamazdı. *Sui heredes* bulunmadığı zaman mirasçuları en yakın agnatik hısımlar oluştururdu. Kanuni miras (*ab intestatio*) ilkelerine göre, ölenin yakın agnatik hısımları yoksa o zaman malvarlığı gens üyelerine intikal ederdi. UMUR, Z., Roma Hukuku Ders Notları, Usul Hukuku -Borçlar Hukuku -Eşya Hukuku -Miras Hukuku, İstanbul 2010, s. 524.

⁵ Bununla beraber, Cumhuriyet döneminde mirasbırakanın bu mutlak hakkını çeşitli sınırlamalara tabi tutma eğiliminin ortaya çıktığını ve *Iustinianus* döneminde bazı mirasçuların saklı paya sahip olmaya başladıkları bilgisini de paylaşmalıyız. DI MARZO, S., Roma Hukuku, (çev. UMUR, Z.), İstanbul 1959, s. 547, 552 vd; UMUR, Z., “Roma Miras Hukuku’nun Anahatları”, İÜHFD, C. XXXI, S. 1-4, 1966, s. 184 vd.

⁶ Roma Hukukunda *Iustinianus*’tan önceki dönemde belirli mal bırakma işleminin iki şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar *legatum* ve *fideicommissum*’dur. *Legatum*, bir vasiyetname veya vasiyetnameye yapılan bir ilavede, vasiyet edenin, atanmış mirasçının aleyhine başka bir kimseye yapmış olduğu bağışlamayı belirten ölüme bağlı tasarruftur. *Legatum*’lar yapılış şekillerine göre dört çeşittir: *-Legatum Per Vindicationem*; Bu tür *legatum*’larda lehine mal bırakılan kimse, vasiyet konusu malın mülkiyetini, vasiyet edennin kullandığı ifadeye bağlı olarak başka bir işleme gerek olmadan

sarrufu ile de gerçekleşebilirdi⁷. Bu durumda azat etme işlemini kölenin sahibi haline gelen mirasçı veya lehine mal bırakılan kimse yapardı. Eğer vasiyetnamede vasiyet eden tarafından kölenin azat edilmesi için şart konulmuş veya bir vade öngörülmüş ise, kölenin özgürlüğüne kavuşması için şartın gerçekleşmesini veya vadenin gelmesini beklemek gerekirdi. Böylece vasiyet eden, etkilerini kendi ölümünden sonrasında ertelediği şarta bağlı bir işlemle (ya da vade ilave ettiği bir işlemle) terekesini etkilemiş olurdu. Bir başka ifadeyle, vasiyet eden, temellerini henüz sağ iken attığı bir ölüme bağlı tasarrufa şart ya da vade ilave etmek suretiyle, bu işlemin hükümlerini kendi yaşamı boyunca askıya almakta ve etkilerini kendi ölümünden sonraya ertelemektedir. Vasiyet edenin ölümü ile hüküm ifade edecek olan vasiyet gereği, kölenin sahibi haline gelen mirasçı ya da lehine belirli mal bırakılan kimse, şartın gerçekleşmesi veya vadenin dolması üzerine köleyi özgürlüğüne kavuşturacak olan azat etme işlemini

doğrudan kazanırdı. *Gaius, Inst. 2.193*'te ifade edildiği üzere, vasiyet edenin, vasiyette “köle *Stichus*'u veriyor ve vasiyet ediyorum” veya “sahiplensin”, “onu alsın” şeklindeki sözleri kullanması, lehine mal bırakılan kimsenin sözkonusu malın mülkiyetini kazanması için yeterli idi.

-*Legatum Per Damnationem; Legatum*'un bu türünde lehine mal bırakılan kimse, mirasçıya karşı sözkonusu malın kendisine teslim edilmesine yönelik bir alacak ve talep hakkına sahip olurdu. *Gaius, Inst. 2.201* ve *Ulpianus, Regulae 24.4*'te ifade edildiği üzere, vasiyet edenin, vasiyette “mirasçım köle *Stichus*'u vermeye mahkum olsun”, “versin” ya da “mirasçımın vermesini emrediyorum” şeklindeki sözleri kullanması ile bu tür *legatum* yapılırdı.

-*Legatum Sinendi Modo*: Bu *legatum* türünde mirasçının borcu vasiyet edilen malın mülkiyetini devretmeye yönelik işlemlerden birini yapmak değil, sadece o malın alınmasına tahammül ve müsaade etmektir. Bu tür *legatum*, *Gaius, Inst. 2.209*'da ifade edildiği üzere “mirasçım, *Lucius Titius*'un, kölem *Stichus*'u almasına ve onu sahiplenmesine ses çıkarmamaya mahkum olsun” şeklindeki sözlerin kullanılması ile olurdu.

-*Legatum Per Praeceptionem*; Bu vasiyet, *Gaius, Inst. 2.216*'da ifade edildiği üzere, “*Lucius Titius*, kölem *Stichus*'u henüz tereke taksim edilmeden önce alsın” şeklinde ifadeler kullanılarak yapılırdı.

Fideicommissum ise İlk İmparatorluk döneminde ortaya çıkmıştır. Vasiyet eden, kanuni mirasçıdan, atanmış mirasçıdan ya da kendisine belirli mal bırakılan kimseden, ölümünden sonra bir arzusunu yerine getirmesini rica ederdi. Bu tür vasiyetlerin yerine getirilmesini sağlayacak hukuki zorlama vasıtaları imparator *Augustus* zamanında ortaya çıkmıştır. Vasiyetin konusunun, vasiyet edene ait terekenin tamamına ya da bir bölümüne ilişkin olmasına göre, *fideicommissum universitatis* (genel *fideicommissum*) veya *fideicommissum speciale* (özel *fideicommissum*) olarak ikiye ayrılırdı. KÜÇÜKGÜNGÖR, E., Roma Hukukunda Vasiyetname (*Testamentum*), Ankara 2007, s.207 vd.; UMUR, Ders Notları, s.516 vd.; HONIG, R., Roma Hukuku, İstanbul 1938, s. 415 vd. İmparator *Augustus*'tan önce *fideicommissum*'un ifa edilmemesi halinde uygulanacak yaptırımın *ensor*'lar vasıtası ile ve dolaylı olduğuna ilişkin görüşle ilgili olarak bkz. KAYAK, S., “İmparator *Augustus*'tan Önce *Fideicommissum*'ların Yaptırıma Bağlanıp Bağlanmadığı Sorunu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Zahir İmre'ye Armağan, İstanbul 2009, s. 382-385.

⁷ NICHOLAS, B., An Introduction to Roman Law, Oxford 1965, s. 73; UMUR, Z., Roma Hukuku- Tarihi Giriş, Kaynaklar- Umumi Mefhumlar- Hakların Himayesi, İstanbul 1984, s. 358; TAHIROĞLU, B./ ERDOĞMUŞ, B., Roma Hukuku Dersleri-Tarihi Giriş- Hukuk Tarihi- Genel Kavramlar- Usul Hukuku, İstanbul 2009, s. 132; KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö., Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar- Şahsın Hukuku- Hakların Korunması, Ankara 2014, (Tarihi Giriş) , S. 142-143.

yapma yükümlülüğü altındadır. *Statuliber*, kölenin, özgürlüğünü beklediği bu zaman zarfında, içinde bulunduğu hukuki durumu ifade eden bir kavramdır.

Belirtildiği üzere, vasiyetname ile azat etme, vasiyet edenin, mirasçısına veya lehine belirli bir mal vasiyet ettiği kimseye, köleyi azat etme yükümlülüğü yükleyen ölüme bağlı tasarrufu ile de gerçekleşebilirdi. Böylece sadece mirasçının değil, lehine belirli mal vasiyet edilen kimsenin kölesi de şarta tabi olarak azat edilebilirdi. Nitekim D. 40.7.39'dan anlaşıldığı üzere vasiyet eden, kölesi *Stichus*'u konu alan bir *legatum per vindicationem*⁸ ile *Attius*'a köleyi bıraktıktan sonra, şarta bağlı olarak kölenin azat edilmesini sağlamaktadır. Şartın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin beklendiği zaman zarfı içinde köle, *statuliber* sayılır.

D. 40.7.39.pr.: “*Stichum attio do lego et, si is ei nummos centum dederit, liber esto*”. *Si servus ex testamento nummos attio dedisset, eos repetere heredem non posse Labeo existimat, quia Attius eos a servo suo acceperit, non ab heredis servo. Eum autem statuliberum esse Quintus Mucius, Gallus et ipse Labeo putant: Servius, Ofilius non esse. Superiorem sententiam probo, ita tamen, ut is servus heredis, non legatarii sit, utpote cum legatum statulibertate tollatur*”.

“*Stichus*'u *Attius*'a vasiyetle bırakıyorum, *Attius*'a yüz madeni para verirse, *Stichus* özgür kalsın. Vasiyete uyararak köle *Attius*'a paraları verdiği takdirde *Labeo*, mirasçının paraları geri isteyemeyeceğini düşünür, zira *Attius* bu paraları mirasçının kölesinden değil, kendine ait köleden almıştır. *Quintus Mucius, Gallus* ve *Labeo*'ya göre köle *statuliber* iken, *Servius* ve *Ofilius*'a göre değildir. Ben, vasiyet kölenin *statuliber* olmasıyla sona erdiği için, kölenin, kendisine belirli mal vasiyet edilene değil de mirasçıya ait olması kaydıyla, ilk görüşü uygun buluyorum”.

D. 40.7.42'de de kendisine belirli bir mal bırakılan kimsenin kölesinin şarta bağlı olarak azat edildiğine tanık oluyoruz. Şartın gerçekleşmesinin beklendiği dönemde köle, *statuliber* olarak kabul edilmektedir⁹.

D. 40.7.42: “*Si quis eundem hominem uxori suae legaverit et, cum ea nupsisset, liberum esse iusserit et ea ex lege nupsit, liber fiet is homo*”.

“Bir erkek, vasiyetle bir köleyi karısına bırakıp kölenin, karısı evlendiği takdirde özgür kalmasını emretmişse ve karısı yasal olarak evlenirse, köle özgür kalır”.

Vasiyet edenin ölümü üzerine hüküm doğuran vasiyetnamenin gereğinin yeri-

⁸ *Iustinianus*'tan önce, Roma miras hukukunda mirasçının aleyhine olacak biçimde, bir başkasına belirli bir mal bırakmanın mümkün olduğu *legatum* türlerinden biri. Bir önceki dipnotta diğer türlerinin de açıklandığı *legatum per vindicationem* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. WATSON, A., *The Law of Succession in the Later of Roman Republic*, Oxford 1971, s. 122 vd.; UMUR, (Miras) s. 174 vd.

⁹ WATSON, A., *The Law of Person in the Later Roman Republic*, Oxford 1967, s. 203; BUCKLAND, W.W., *A Textbook of Roman Law From Augustus to Iustinian*, Cambridge 1932, s. 75.

ne getirilmesini bekleyen *statuliber*'in hak beklentisi içinde olduğunu ifade etmek gerekir¹⁰. Zira şartın gerçekleşmesi veya öngörülen vadenin tamamlanması ile özgürlüğüne kavuşarak, azatlı sıfatını kazanacak ve kısıtlı da olsa hak ehliyetine sahip olacaktır¹¹. Bir başka ifadeyle, vasiyetin açıldığı ancak vasiyetin muhtevasında yer alan azat etme işleminin neticelerinin, şartın henüz gerçekleşmemesi (veya vadenin tamamlanması) dolayısıyla askıda olduğu dönemde, içinde bulunduğu hukuki durum nedeniyle *statuliber* beklenen hak sahibidir. Vasiyetnamenin vasiyet eden tarafından hazırlandığı ancak henüz ölüm olgusunun gerçekleşmediği için hüküm ifade etmediği dönemde ise, köle açısından beklenen haktan değil, fiili iktisap ümidinden bir başka deyişle alelade bir ümitten bahsetmek daha doğrudur. Zira azat etme yükümlülüğü altında olan kimse henüz borç altına girmemiştir ve borç altına girmesi henüz vasiyet eden kimsenin iradesine bağlıdır. Unutulmamalıdır ki, vasiyet eden ölüm anına kadar vasiyetten dönebilir. Bu bakımından bu zaman zarfı içinde, kölenin ancak özgürlüğüne kavuşma ümidinden bahsedilebilir. Beklenen hakka sahip olduğunu kabul edebilmek için, özgürlüğüne ve dolayısıyla hak ehliyetine sahip olacağı hususunda objektif bir değerlendirmeye göre az veya çok “kesinlik” olmalıdır. Vasiyetname hüküm ifade edip de azat etme işlemi için artık şartın gerçekleşmesinin (ya da vadenin tamamlanmasının) beklediği dönemde mirasçı ya da lehine mal bırakılan kimse yükümlülük altındadır. Bu dönemde *statuliber*'in özgürlüğüne kavuşmasına ilişkin süreç başlamış ve ancak tüm unsurlar tamamlanmamıştır. Şartın henüz gerçekleşmediği bu ara dönemde, beklenen hak sahibi olarak *statuliber*'in himaye edildiğini ve onun durumunun zorlaştırılmayacağını açıklayan *Digesta* metinlerine, çalışmamızın “hüküm ve sonuçları” başlığı altında yer verilmiştir.

¹⁰ Beklenen hak ile ilgili tartışmalar ve detaylı bilgi için bkz. NOMER, H.N., Beklenen Haklar Üzerindeki Tasarrufların Hukuki Sonuçları, İstanbul 2002, s. 10 vd, ayrıca bkz. SEROZAN, R., Sağlararası İşlem Yoluyla Ölüme Bağlı Kazandırma, İstanbul 1979, s. 29 vd. ve SEROZAN, R./ENGİN, B. İ.: Miras Hukuku, İstanbul 2014, s. 70,71.

¹¹ Roma hukukunda bir kimsenin hak ehliyetine sahip olmasını belli *status*'lar belirlerdi. Bu *status*'lar; *status libertatis* (hürriyet durumu), *status civitatis* (vatandaşlık durumu) ve *status familiae* (aile durumu) idi. Bir kimsenin içinde yaşadığı toplum karşısındaki hukuki durumunu ifade eden üç *status* gereğince, ancak hür, Roma vatandaşı ve *sui iuris* kimseler hak ehliyetine sahipti. Köle durumundayken efendileri tarafından gerekli işlemlerle özgürlükleri verilenler, azatlı sıfatını alırlardı. Özgürlüklerini elde etmiş olsalar bile, daha önce köle olmaları, daha sonraki hayatlarını olumsuz etkilerdi. Kamu hukuku ve özel hukuk alanında çeşitli kısıtlamalar ile karşılaşarlardı. Azatlılar senatus üyesi olamazlardı, seçilme hakları yoktu, seçme haklarını kısıtlı olarak kullanabilirlerdi. İmparator *Augustus* zamanında, özgür Roma vatandaşı ile evlenmeleri mümkün değildi. Kendilerini azat etmiş olan eski efendilerine karşı yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükleri vardı. Bir azatlı ancak imparatorun kararı ile özgür doğmuş bir Romalının hukuki statüsüne sahip olabilirdi. DI MARZO, s. 42; BERKİ, Ş., Romada Miras Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. X, S. 1-4, 1953, s. 115-116.

II. Statuliber Statüsünün Geçerlilik Şartları

Vasiyetname ile azat edilen kölenin, *statuliber* statüsünden kurtularak özgürlüğüne kavuşması imkânı, her şeyden önce vasiyetnamenin geçerli olmasına bağlıydı. Roma Hukukunda yapılan vasiyetnamenin öngörülen şekillere¹² uygun olarak yapılmaması veya mirasçı atama hükmünü bulundurmaması halinde geçersiz olduğu kabul edilirdi¹³. Mirasçı atamaya ilişkin vasiyet hükmünün de latince olması ve belli sözcükler kullanılarak yapılması gerekirdi. Aksi takdirde vasiyetname geçerli olmazdı. Vasiyetnamenin geçerli olmaması halinde, öngörülen şartın yerine getirilmiş olması, kölenin özgürlüğüne kavuşmasına imkân vermezdi.

D. 40.7.29.1¹⁴ söz konusu durumu örneklemektedir:

D. 40.7.29.1: “*Quintus mucius scribit: pater familias in testamento scripserat “si andronicus servus meus heredi meo dederit decem, liber esto”. deinde de his bonis coeperat controversia esse: qui se lege heredem aiebat esse, is eam hereditatem ad se pertinere dicebat, alter, qui hereditatem possidebat, aiebat testamento se heredem esse. secundum eum sententia dicta erat, qui testamento aiebat se heredem esse. deinde andronicus quaerebat, si ipsi viginti dedisset, quoniam secundum eum sententia dicta est, futurusne esset liber an nihil videatur sententia, qua vicit, ad eam rem valere? quapropter si viginti heredi scripto dedisset et res contra possessorem iudicata esset, illum in servitute fore. labeo hoc, quod quintus mucius scribit, ita putat verum esse, si re vera lege ab intestato heres fuit is qui vicit: nam si iniuria iudicis victus esset scriptus verus heres ex testamento, nihilo minus eum paruisse condicioni ei dando et liberum fore...”*

“*Quintus Mucius*, aile babasının vasiyetnamesinde şunu yazdığını yazar: “Mirasçığa on madeni para vermesi koşuluyla kölem *Andronicus* özgür kalsın”. Mirasçılık

¹² En eski vasiyet şekilleri *Gaius*'un *Institutiones*'inde de açıklandığı üzere (Gai. Inst. 2.101) üzere, *testamentum calatis comitiis* (barış döneminde belli zamanlarda *pontifex maximus* huzurunda toplanan eski *curia*'lar meclisi önünde yapılan vasiyetname türü) ve *testamentum in procinctu* (savaş zamanında vasiyet edenin, savaş düzeninde sıralanmış arkadaşlarının önünde sözlü olarak son iradesini açıkladığı vasiyetname şekli) idi. Bu iki tür vasiyet şekli zamanla uygulamadan kalktı. Hukukçular bu iki vasiyet şeklindeki sınırlamalara tabi olmaksızın vasiyet yapılmasını sağlamak üzere yeni bir yöntem uygulamaya başlamışlardır. *Testamentum per aes et libram* adı verilen vasiyet şeklinde, vasiyet yapan kişi, malvarlığını bir bütün olarak *mancipatio* ile güvendiği bir arkadaşına devreder ve bu devir işlemi de, ölümünden sonra bu malvarlığını kendi talimatı çerçevesinde belirlediği kişilere dağıtmasını arkadaşından rica ederdi. *Mancipatio* yöntemi ile yapıldığından, vasiyetnamenin geçerli olabilmesi söz konusu devir muamelesinin içerdiği şekli şartların yerine getirilmiş olmasına bağlıydı. Anlaşılacağı üzere *testamentum per aes et libram*, oldukça zor ve karmaşık şekil şartlarını gerektiriyordu. Zamanla *mancipatio*'nun gerektirdiği şekil şartlarına uyulmaksızın yapılan vasiyetnamenin *praetor* tarafından geçerli olarak tanınması ile *praetor* vasiyetnamesi doğdu. BERKİ, s. 543-545; UMUR, Ders Notları, s. 508 vd.; KÜÇÜKGÜNGÖR, s. 123 vd.

¹³ WATSON, Succession, s. 20-21; UMUR, Miras, s. 167; KÜÇÜKGÜNGÖR, s.100-101.

¹⁴ Metnin geri kalan kısmı *statuliber*'in devredilmesi halinde, onu himaye eden hükme ilişkin olarak bizi aydınlatmaktadır ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, ilgili olan yerde kullanılacaktır.

hakkının kime ait olduğu üzerine bir anlaşmazlık çıkmıştı; mirasın zilyedi olan, atanmış mirasçı olduğunu iddia ederken, kanuni mirasçı olduğunu iddia eden mirasın ona ait olduğunu ileri sürdü. Hüküm, atanmış mirasçı olduğunu iddia eden erkeğin aleyhine verildi. Bunun üzerine *Andronicus* şu soruyu sordu: İddia sahibine yirmi madeni para vermiş olması sebebiyle, hüküm atanmış mirasçı olduğunu ileri süren erkeğin lehine verilseydi, köle özgür kalmış olacağından, kölenin özgürlüğü hususunda kararın hiçbir belirleyici etkisinin olmadığı düşünülür mü? Kararın belirleyici bir etkisi kesinlikle vardır, yanıtını vermiştir. Sonuç itibarıyla, atanmış mirasçıya yirmi madeni para vermesi ve hükmün atanmış mirasçı olan zilyedin aleyhinde sonuçlanması halinde, köle olarak kalacaktır. *Labeo*'ya göre, başarılı olan iddia sahibi vasiyetsiz ölme halinde hukuken mirasçı sayıldığından *Quintus Mucius*'un ifadesi doğrudur; fakat şayet atanmış mirasçı hâkimin hatalı kararı üzerine kaybetmişse, tarafına ödeme yapmış olacağından köle özgür kalır...”

Yukarıdaki metin dikkatli incelenmediğinde, *statuliber*'in özgürlüğüne kavuşması için gerekli olan şartı sağlamadığı ve bu sebeple özgürlüğüne kavuşmadığı sanılsa da (kölenin vasiyetnamede mirasçı olarak gösterilen kimseye belirlenen miktarı vermesi ve asıl mirasçıya ödemenin yapılmamış olması), asıl gerçek vasiyetnamenin geçerli olmamasıdır. Vasiyetnamenin geçerli olmaması nedeniyle atanmış mirasçı mirasçılık sıfatını kazanamamıştır ve onun tarafından yapılacak tasarrufun geçerli olmayacaktır.

Vasiyetname ile azat edilen kölenin, *statuliber* olarak kabul edilmesi, vasiyetnamede öngörülen şartın niteliği ile de ilgiliydi. Kölenin özgürlüğüne kavuşması için öngörülen şartın, imkânsız olması halinde, vasiyet edenin, köleye özgürlüğünü bahşetmek gibi bir niyetinin olmaması bir başka deyişle gerçekten hukuki sonuç doğuracak bir işlem yapma iradesine sahip olmaması nedeniyle, kölenin *statuliber* sayılmayacağını hükme bağlayan bir metne rastlıyoruz (D. 40.7.4.1). İmkânsız olan bir şartın bulunduğu vasiyetnamenin geçersiz sayılması dolayısıyla kölenin de *statuliber* statüsüne kavuşmadığını anlıyoruz.

D. 40.7.4.1: “*Non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, ut eo tempore is qui manumissus est vivere non possit: aut si tam difficilem, immo paene impossibilem condicionem adiecerit, ut aliunde ea libertas optingere non possit, veluti si heredi milies dedisset aut cum moreretur, liberum esse iussisset: sic enim libertas inutiliter datur, et ita iulianus scribit, quia nec animus dandae libertatis est*”.

“Özgürlüğü, azat edileceği zamana kadar yaşamını sürdüremeyecek kadar çok ileri bir tarihe ertelenmiş olanlar veya vasiyet eden tarafından, mirasçıya bin madeni para verilmesi veya özgürlüğünün yalnızca ölüm döşğinde emredilmesi gibi özgürlüğün gerçekleşemeyeceği kadar çok zor ya da daha ziyade gerçek halde imkânsız bir şart sunulan erkekler *statuliber* değildir; *Iulianus*'un da yazdığı gibi, azat etme maksadı dahi olmadığından bu tür özgürlük imtiyazı geçersizdir”.

D. 40.7.4.1 gibi vasiyetname ile azat etme muamelesinde imkânsız şartın öngörüldüğü bir başka metin ise D. 40.7.39.4'tür:

D. 40.7.39.4: “*Si stichus attiae mille nummos dederit, liber esto*”. *attia vivo testatore decessit: non posse stichum liberum esse labeo ofilius responderunt: trebatius, si ante testamentum factum attia decessisset, idem: si postea, eum liberum futurum. labeonis et ofilii sententia rationem quidem habet, sed hoc iure utimur, ut is servus ex testamento liber sit*”.

“*Stichus Attia*’ya bin madeni para verirse özgür kalsın.” *Attia*, vasiyet eden henüz hayatta iken öldü. *Labeo* ve *Ofilius*, *Stichus*’un özgür olamayacağı cevabını vermişti. *Trebatius* da *Attia*’nın vasiyetname hazırlanmadan önce ölmesi halinde aynı görüşü paylaşmıştır; hazırlandıktan sonra ölmüşse, köle özgür kalacaktır. *Labeo* ve *Ofilius*’un görüşü uygundur; ancak şu an yürürlükte olan kanuna göre köle, vasiyetname gereğince özgürdür”.

D. 40.7.39.4’te hukukçulardan *Labeo* ile *Ofilius*’e karşı *Trebatius*’un farklı görüşe sahip olmasına yol açan bir husus vardır. Kölenin “bin” gibi yüksek bir miktarı ödemesinin şartı oluşturan bir olgu olarak belirlenmesinin, imkânsızlık oluşturduğunu ve vasiyet edenin gerçek iradesinin köleye özgürlük bahşetmek olmadığını göz ardı edecek olursak, metni daha karışık hale getiren ödeme yapılacak kişinin ölmesidir. Söz konusu kişinin vasiyetnamenin henüz hazırlanmadığı bir dönemde zaten hayatta olmaması, vasiyet edenin köleye özgürlüğünü bahşetme yönündeki iradesini sorgulamamızı gerektirir. Klasik hukukçulardan *Trebatius*’un, hukuki sorunu incelerken, vasiyetin hazırlanması esnasında ödeme yapılacak kişinin hayatta olup olmadığına göre ayırım yapması, vasiyet edenin iradesini araştırmak amacıyla olmalıdır. *Labeo* ve *Ofilius* ise, böyle bir ayırım yapmadan kölenin *statuliber* konumunu elde edemeyeceğini ve özgürlüğüne kavuşamayacağını yazmaktadır. Hukukçular arasındaki bu fikir ayrılığı ve konunun açıklığa kavuşamaması çok büyük ihtimalle Klasik devirde henüz *condicio impossibilis* (imkânsız şart) fikrinin yerleşmemiş olmasıdır. *Sabinianus*’ların¹⁵ ileri sürdükleri ve sonradan hâkim olan kanaate göre ölüme bağlı tasarruflarda ve tabi ki vasiyetname ile azat etme muamelelerinde, imkansız olan şartların hiç konmamış gibi farz edilerek, muamelenin geçerli olduğu kabul edilmiştir (I. 2,14,10; I. 3,19,11).

¹⁵ *Sabinianus* ve *Proculianus* hukuk okulları M.S. ikinci yüzyılın sonuna kadar faaliyet göstermiş ve çeşitli konularda görüş bildirerek hukukun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu okullar hukuk ilmine hâkimdi, çeşitli konularda hukuki mütalaalar verir, *edictum*’ları yorumlar ve hukuki kavramlarla ilgili açıklamalarda bulunurlardı. *Labeo*’nun öğrencisi *Proculus*, *Proculianus* okulunun kurucusuydu. *Capito*’nun öğrencisi *Sabinus* ise *Sabinianus* okulunun kurucusuydu. KARAGÖZ, H., Hukuk Kuralı (*Regula Iuris*) Kavramı, İstanbul 2010, s. 16-17.

III. Statuliber Statüsünün Hüküm ve Sonuçları

Statuliber statüsünü elde eden köle, şart gerçekleşinceye ya da vade gelinceye, dolayısıyla özgürlüğüne kavuşuncaya kadar, mirasçının (veya lehine mal bırakılan kimsenin) kölesi olurdu.

Gaius, Inst.2.200: “Exemplo statuliberi, id est eius servi, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea heredis servus esse”.

“Herhangi bir şarta ilişkin olarak, vasiyetname gereğince özgürlüğünü kazanan kimse, yani *statuliber*’in bu süre zarfında mirasçının kölesi olması tabiidir”.

D. 40.7.16: “*Statulibera quidquid peperit, hoc servum heredis est*”.

“*Statulibera*¹⁶’nın altsoyu da mirasçının kölesi olur”.

Statuliber, olağan bir kölenin günlük yaşantısını sürdürürdü ve hukuki durumu itibariyle özgürlüğüne kavuşması ümidinin ortadan kaldırılamaması dışında bir imtiyaza sahip değildi. Mirasçının kölesi olarak satış sözleşmesine konu edilebilir, mülkiyeti devredilebilir, *usucapio*¹⁷ ile mülkiyeti kazanılabılırdi. Bununla birlikte, özgürlüğünü bekleyen köle statüsünde olduğu için, mirasçı tarafından başkasına devredilmiş olsa dahi, bu statüsünü kaybetmezdi. Azat işlemi gerçekleştikten sonra ise, vasiyet edenin azatlısı sıfatını kazanırdı.

D. 40.7.2. pr: “*Qui statuliberi causam adprehendit, in ea condicione est, ut, sive tradatur, salva spe libertatis alienetur, sive usucapiatur, cum sua causa usucapiatur, sive manumittatur, non perdat spem orcini liberti. sed statuliberi causam non prius servus nanciscitur nisi adita vel ab uno ex institutis hereditate: ceterum ante aditionem sive tradetur sive usucapietur sive manumittetur, spes statutae libertatis intercidit*”.

“*Statuliber* olan köle hali sebebiyle, başka birine devredildiğinde özgürlük umudu bu devretmeden etkilenmez, zamaşaımı yoluyla iktisap sözkonusu olduğunda durumunu muhafaza eder, azat edilmesi söz konusu olduğunda ise vasiyet edenden azat edilmiş köle durumuna geçmeye yönelik umudunu kaybetmez. Ancak köleler, mirasçılardan en az biri mirası geçerli olarak kabul etmediği müddetçe bu yasal duruma sahip olamazlar; bir kölenin daha önceki aşamalarda devredilmesi veya zamaşaımı yoluyla iktisap edilmesi ya da azat edilmesi halinde, sağlanacak olan özgürlüğe dair umudu sona erer”.

¹⁶ Özgürlüğünü bekleyen köle kadın.

¹⁷ Roma Hukukunda, başkasına ait olan bir mal üzerinde fiilen tasarrufta bulunan bir kimsenin belli şartların gerçekleşmesi ile o malın maliki haline gelmesini sağlayan müessesedir. Bu müessese gereğince, bir Roma vatandaşı, başkasına ait olan bir malı, kimseye zarar vermediği düşüncesiyle (*bona fides*) ve hukuki sebebe dayanarak (*iusta causa possessionis*), *usucapio* ile iktisaba uygun bir malın (*res habilis*) zilyetliğini (*possessio*) elde ettiğinde, kanunda öngörülen süre (*tempus*) boyunca, bu malın zilyetliğini kaybetmezse söz konusu malın maliki haline gelirdi. KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s. 185 vd.; ERDOĞMUŞ, B., Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2011, s. 71; GÜNAL, N., Roma Hukukundan Günümüze Kazandırıcı zamaşaımı ile Mülkiyetin İktisabı (*Usucapio*), Ankara 2006, s. 36.

Statuliber'in özgürlüğüne kavuşması için öngörülen şart gerçekleşir veya vade gelirse, köle, mirasçı tarafından başkasına devredilmiş olsa dahi, *ipso iure* özgür olurdu. Şartın gerçekleşmesine mirasçının mani olması durumunda da, yine özgür sayılırdı. Zira Roma hukukunda şarta bağlı olarak hak beklentisi içinde olan *statuliber* bu zaman zarfında, mirasçının şartın gerçekleşmesine etkide bulunmasına karşı himaye edilmektedir.

D. 7.40.33: “*Statuliberorum iura per heredem fieri non possunt duriora*”.
“Mirasçı, *statuliber*'in haklarını ihlal edemez”.

Aynı hususta bizi aşağıda yer alan metinler de aydınlatmaktadır¹⁸.

D.40.7.3.3: “*Non solum autem si dare iussum dare prohibeat, statuliber ad libertatem pervenit, verum etiam si ascendere capitolium iussum ascendere vetet, item si capuae dare iussum capuam ire prohibeat: nam qui prohibet servum proficisci, intellegendus est impedire magis velle libertatem quam operis servi uti*”.

“*Statuliber*, vermesi buyrulmuş şeyleri vermesi önlendiğinde özgürlüğüne kavuşmasının yanında, *Capitol*'a tırmanma emrini yerine getirmesi yasaklanırsa veya *Capua*'da vadesi dolan şeyleri vermesi emredildiğinde *Capua*'ya gitmesi önlenirse de özgürlüğüne kavuşur; çünkü kölenin yola çıkmasını önleyen birinin, kölenin hizmetlerinden yararlanmaktan ziyade onun özgürlüğüne mani olmak niyetinde olduğu anlaşılmalıdır”.

D. 40.7.3.8: “*Si quis servum iussum decem dare et liberum esse operari prohibeat, vel si, quod ex operis suis meret, abstulerit ei heres, vel si, quod ex mercedibus suis coegit, heredi dederit, an ad libertatem perveniat? et puto, si quidem ex operis dederit vel undecumque dederit, ad libertatem perventurum: quod si prohibeatur operari, non fore liberum, quia operari domino debet. plane si ei ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore arbitror, quia de peculio dare prohibetur. sane si testator vel ex operis ut det iussit, prohibitum operari ad libertatem perventurum non dubito*”.

“Şayet özgür kalması için on adet madeni para vermesi emredilen bir kölenin para karşılığında çalışması önlenirse veya mirasçı kölenin kazandığı ücreti elinden alırsa ya da köle ücretlerinden biriktirdiği parayı mirasçıya vermişse, özgürlüğüne kavuşur mu? Benim fikrimce, ücret karşılığında işçi olarak çalıştığı işinden veya başka bir kaynaktan elde ettiği miktarı gerçekte, mirasçıya vermişse, özgürlüğüne kavuşur; ancak sahibi için çalışma vecibesi altında olduğundan dolayı ücret almak için çalışması önleniyorsa, özgürlüğüne kavuşmaz. Şüphesiz ki ücretli işçi olarak çalıştığı işinden biriktirdiği para elinden alınmışsa, kendine ait *peculium*'dan para vermesi önlenmiş olacağından dolayı zannımca köle özgür olmalıdır. Emin olmak amacıyla, şayet vasiyet eden köleye emeğinin ürününü vermesini emredip de, kölenin çalışmasını önlenirse, kölenin özgürlüğe kavuşacağına dair şüphem yoktur”.

¹⁸ *Iustinianus* da mirasçı tarafından *statuliber*'in azat edilmesinin geciktirilmesi halinde, kölenin vasiyet eden tarafından doğrudan doğruya beyan edilmiş gibi azat edilmiş sayılacağı kuralını getirmiştir. C.7.4.15.

D. 40.7.3.11: “*Si quis heredi in diebus triginta proximis mortis testatoris dare ius-
sus fuerit, deinde heres tardius adierit, trebatius et labeo, si sine dolo malo tardius adierit,
dantem eum intra dies triginta aditae hereditatis ad libertatem pervenire: quae sententia
vera est. sed quid si data opera traxit? an ob id statim, ut adita est hereditas, ad libertatem
perveniat? quid enim si tunc habuit, post aditam habere desiit? sed et hic expleta videtur
condicio, quoniam per eum non steterit, quo minus impleatur*”.

“Bir erkeğin, vasiyet edenin ölümünden sonraki otuz gün içerisinde mirasçıya bir miktar vermesi emredildiğini ve mirasçının mirası kabul etme sürecinde ağır davrandığını farz edelim; *Trebatius* ve *Labeo*'ya göre mirasçının ağır davranması hileli değilse, mirasın kabulünden sonraki otuz gün içinde vermek suretiyle köle özgürlüğüne kavuşur; bu fikir doğrudur. Lakin, mirasçının kabul etme sürecini kasten geciktirdiğini farz edelim; köle miras kabul edilir edilmez bu sebepten ötürü özgürlüğüne kavuşur mu? Peki ya kölenin o zamana kadar parası varsa ama mirasın kabulünden sonra parası kalmadıysa? Parayı karşılayamamasından köle sorumlu olmadığı için bu durumda da söz konusu şart yerine getirilmiş adlolunur”.

D. 40.7.3.16: “*Item iulianus libro sexto decimo digestorum scripsit, si arethusae libertas ita sit data, si tres servos pepererit, et per heredem steterit, quo minus pepererit (puta quod ei medicamentum dedisset, ne conciperet), statim liberam futuram esse: quid enim exspectamus? idemque et si egisset heres, ut abortum faceret, quia et uno utero potuit tres edere*”.

“On altıncı kitabı “*Digesta*”da *Iulianus* şunu yazar, üç çocuk dünyaya getirmesi şartına bağlı olarak *Arethusa*'ya özgürlük verilirse ve mirasçısı, (örneğin, gebe kalmasının önlenmesiyle) doğum yapmamasından sorumlu olursa, *Arethusa* hemen özgür kalır; zira beklemenin manası nedir? Mirasçı kürtaj yaptırmışsa da kadının üçüz dünyaya getirmiş olma olasılığından dolayı aynısı geçerlidir”.

Statuliber'in iradesine bağlı bir hususun şart olarak kabulü halinde, şartın gerçekleşmesi için gerekeni yapması, özgürlüğüne kavuşması açısından önemlidir.

D.40.7.3.pr.: “*Statuliberos condicioni parere oportet, si nemo eos impediatur et sit condicio possibilis*”.

“Hiç kimsenin engel teşkil etmediği ve şartın imkânsız olmadığı hallerde, *statuliber* özgürlüğüne yönelik olan şartla uyum göstermelidir”.

Şartın gerçekleşmesinin *statuliber*'e bağlı olduğu hallerde, *statuliber*'in gereğini yerine getirmediği ve bu durumun kendisine ait bir sebepten kaynaklandığı durumda özgürlüğüne kavuşamayacağı, zira şartın yerine gelmiş sayılmayacağı hususu D.40.7.3.12'de açıklığa kavuşturulmuştur.

D.40.7.3.12: “*Si quis sic acceperit libertatem “ cum decem dare poterit, liber esto”, trebatius ait, licet habuerit decem vel idoneus fuerit ad adquirendum et conservandum peculium, tamen non alias ad libertatem perventurum, nisi dederit aut per eum non steterit, quo minus det: quae sententia vera est*”.

“Bir erkeğin özgürlüğünü şu şartla elde edeceğini farz edelim: “On adet madeni para verebilecek duruma geldiği zaman özgür kalır.” *Trebatius*’a göre köle on adet madeni paraya veya bu bedeli elde edip *peculium* bulunduracak kaynaklara sahip olsa dahi, tutarı vermediği ya da zühulden kendisi sorumlusu olduğu müddetçe, köle özgürlüğüne kavuşmaz; bu fikir doğrudur”.

D. 40.7.4.7: “*Ita liber esse iussus “ si titius capitolium ascenderit”: si titius nolit ascendere, impediatur libertas. idemque iuris est in similibus causis et condicionibus*”.

“Bir erkeğin özgürlüğünün “*Titius Capitol’e* tırmandığında” verilmesinin emredildiği ve *Titius*’un bunu reddettiği düşünülürken, özgürlüğün kanuni yolları kapanacaktır. Aynı esas, benzer davalarda ve şartlarda da uygulanır”.

Çalışmamızda yer alan metinlerden ve açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, *statuliber*’in satış sözleşmesine konu edilmesi mümkündür¹⁹ ve bu husus XII Levha Kanunundan itibaren uygulanmaktaydı²⁰. Bununla beraber, *statuliber*’in konu edildiği satış sözleşmesi uyarınca kölenin durumunun ağırlaştırılması uygun görülmezdi.

D. 40.7.25: “*Statuliberos venumdari posse leges duodecim tabularum putaverunt: duris autem condicionibus in venditione minime onerandi sunt, veluti ne intra loca serviant neve umquam manumittantur*”.

“*Statuliber*’i satışa çıkarabilme, XII Levha Kanununda düzenlenmiştir; ama satışta, belirli bölgelerde hizmet vermelerini veya herhangi bir zamanda azat edilmele-rini yasaklamak gibi katı şartlar yüklenmesi hiç de doğru değildir”.

Klasik hukukçulardan *Ulpianus*’un *Regulae* (Kaideler)²¹ isimli eserinde de belirtildiği üzere, *statuliber*’in, mirasçıya belli bir miktar ödemesi koşulu ile azat edilmesi ve bu sayede özgürlüğüne kavuşması imkânı, XII Levha Kanunları kadar erken bir dönemde tanınmıştı. Bu yasal durum dışında, *statuliber*’e, mirasçı tarafından satılması halinde, vasiyetnamede yer alan şartı yerine getirmek üzere, satın alan kişiye, belirli miktarı ödeyerek özgürlüğüne kavuşması imkânı da tanınmıştı (Ulp.2,4)²². Bu durum, şartlı ölüme bağlı hukuki muamelenin hükümlerinin henüz askıda ol-

¹⁹ *Statuliber*’in satış sözleşmesine konu edilebilmesi D. 21.2.69.3’te de açıkça ifade edilmektedir. İlgili metin satış sözleşmesinde, satış konusu malın zaptı halinde, alıcıya tanınan imkânı düzenlediği için metne bizi ilgilendirdiği kadarıyla işaret etmekle yetineceğiz.

²⁰ BUCKLAND, *Slavery*, s. 289; WATSON, s. 204 vd.; DI MARZO, s. 42.

²¹ Klasik hukukçuların birçoğunun *regulae* (kaideler ya da kurallar) adını taşıyan eserleri vardır. Bunlar, hukuku basit bir dille öğretmeyi hedefleyen, açık ve yalın bir dili olan, özellikle hukuki tartışmaların nihai sonuçları hakkında bilgiler içeren eserlerdir. Klasik Hukukçuların ilgili eserleri için bkz.: KARAGÖZ, s. 30 ve *Regula Iuris*’in Roma Hukukundaki gelişimi ve değişen anlamları için bkz. s.73 vd.

²² *Ulpianus*’un metnine paralel bir metin de D. 40.7.6.5’dir:

“*Statuliber decem dare iussus et liber esse, si quinque datis distractus sit, residua quinque emptori dabit*”.

“On madeni para vermesi koşuluyla özgür kalması emredilen bir *statuliber* beş madeni para verdikten sonra satılırsa; kalan beş madeni parayı alıcıya verir”.

duğu bir dönemde, *statuliber*'i doğabilecek zararlara karşı hakkaniyet gereği himaye eden bir anlayışın ürünüdür²³. Açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, *statuliber*'in özgürlüğüne kavuşması için vasiyet eden tarafından öngörülen en yaygın şart türü, mirasçıya belli bir miktar para vermesinden ibaretti. Bu süre zarfında *statuliber* satış sözleşmesine konu edilecek olursa, *statuliber*'in o belli miktarı alıcıya ödeyerek özgürlüğüne kavuşması mümkündür²⁴. Öyle ki D.40.7.29.1'i incelediğimizde, *statuliber*'in sadece satış sözleşmesi değil farklı hukuki sebeplerle başkasına devredilmesi halinde de, şartı yerine getirmek amacıyla devredildiği kişiye yaptığı ödemenin onu, özgür kılacağı açıkça belirtilmiştir.

D.40.7.29.1²⁵: “...*Sed verissimum est, quod et aristo celso rescripsit, posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est, quoniam lex duodecim tabularum emptionis verbo omnem alienationem complexa videretur: non interesse, quo genere quisque dominus eius fieret et ideo hunc quoque ea lege contineri, secundum quem sententia dicta est, et liberum futurum eum, qui ei dedisset pecuniam. hunc autem, id est possessorem hereditatis, cui data esset summa, si victus esset hereditatis petitione, cum ceteris hanc quoque pecuniam victori restituere debere*”.

“...Ancak asıl gerçek, Aristo'nun Celsus'a yanıt olarak yazdığı üzere, hükmün

²³ Şartın gerçekleşmesinin beklendiği bu dönemde *statuliber*'in himaye edildiğini örnekleyen diğer metinler ise şunlardır:

D. 40.7.3.14: “*Quid si servus, qui annua bima trima die iussus est dena dare, tota simul offerat heredi non expectata die ? vel decem primo anno datis secundo anno viginti optulit ? benignius est eum in libertatem pervenire, cum utriusque providentia infertur et servi, quatenus maturius in libertatem perveniat, et heredis, quatenus dilatione interempta ilico accipiat, quod post tempus consequi poterat*”.

“Peki köleye üç yıl ard arda belirlenmiş bir günde on adet madeni para vermesi emredildiyse ve köle günü beklemeden mirasçısına tüm tutarı bir anda vermeyi teklif ederse veya ilk yıl on adet madeni para verip sonraki yıl yirmi adet madeni para verirse? Böyle bir durumda, köle özgürlüğüne daha erken kavuşacağından, mirasçı da beklemekten ziyade daha sonradan elde edeceği şeyi bir kerede almayı kabul edeceğinden dolayı bu görüş daha yeğdir”.

D. 40.7.4.3: “*Si duobus decem datis liber esse iussus sit et unus quinque accipere noluerit, melius est dicere posse eum eadem quinque alteri offerentem ad libertatem pervenire*”.

“Bir kölenin özgürlüğüne kavuşması iki kişiye on adet madeni para vermesi şartına bağlı olarak emredildiyse ve biri beş adet madeni para almayı reddettiyse, erkeğin aynı beş madeni parayı diğer kişiye sunmak suretiyle özgürlüğe kavuşacağını söylemek daha iyi olacaktır”.

²⁴ Hatta mirasçı *statuliber*'in şartı yerine getirmesine mani olacak tarzda hareket eder veya kölenin özgürlüğünü iktisap etmek için para vereceği kimse parayı almaktan kaçınırsa veya parayı almadan ölürse, şart gerçekleşmiş sayılırdı (Ulp. 2, 5-6). *Ulpianus*'un açıklığa kavuşturduğu bu hususa yakın bir bilgi veren D. 40.7.8.pr.'da, mirasçının, *statuliber*'in özgürlüğüne kavuşmasını engellemek amacıyla alıcının kimliğini gizlemesi halinde, *statuliber* tarafından sözkonusu paranın mirasçıya verilmesinin onu özgürlüğüne kavuşturacağı açıkça belirtilmiştir.

“D. 40.7.8.pr.: “*Ita liber esse iussus “ si decem dederit, liber esto” heredi dare debet: nam qui non habet, cui det, heredi dando ad libertatem pervenit*”.

“Bir erkeğin özgürlüğünün “on madeni para verirse, özgür kalsın” şartıyla verilmesinin emredildiği farz edildiğinde; mirasçıya parayı vermesi zorunludur; zira alıcının adı verilmediği takdirde, köle parayı mirasçıya vererek özgürlüğüne kavuşur”.

²⁵ Metnin ilk bölümü çalışmamızın daha erken bölümünde kullanılmıştır.

lehine verildiği vasiyetsiz ölme sonucu kanuni mirasçı olan kişiye para ödenebilir, zira XII Levha Kanunu “satım” başlığı altında yapılan her türlü devri kapsar; kişilerin hangi sebeple kölenin sahibi haline geldiği fark etmez, bu yüzden kanun, hükmün lehine sonuçlandığı kişiyi de kapsar ve bu kişiye ödeme yapan köle özgür hale gelir; ayrıca, tutarın ödendiği kişi, yani mirasın zilyedi, iddia ettiği mirası kaybederse kalan mal varlığının yanında bu parayı da davayı kazanan tarafa bırakmak zorundadır”.

SONUÇ

Roma hukukunda vasiyetnamenin içeriğinde yer alan tasarruflardan azat etme muamelesi geciktirici bir şarta bağlandığı (veya bir vadenin tamamlanması öngörüldüğü) için, muamelenin hükümlerinin askıda olduğu dönemde, kölenin içinde bulunduğu hukuki durum (*statuliber*) ve bu durumun arz ettiği özellik, hak beklentisi içinde olan kölenin, doğabilecek zararlara karşı, hakkaniyet gereği korunması gerektiği anlayışının doğmasına yol açmıştır. *Digesta* yer alan “*Statuliberorum iura per heredem fieri non possunt duriora*: Mirasçı, *statuliber*’in haklarını ihlal edemez” (D.7.40.33) şeklindeki hüküm bu anlayışın bir ürünüdür.

Gerek *Digesta*’dan alınan metinlerinden gerekse *Ulpianus*’un *Regulae* isimli eserinden edindiğimiz bilgiler, *statuliber* statüsünü elde eden köleleri himaye eden bazı hükümlerin, XII Levha Kanunu kadar erken bir döneme ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hükümlerin bir kısmı, şartın gerçekleşmesinin beklendiği ve bu sebeple, muamelenin hükümlerinin askıda olduğu dönemde, azat etme muamelesini gerçekleştirecek kimsenin, *statuliber*’in özgürlüğüne kavuşmasını engelleyecek şekilde, şarta bir etkide bulunması ihtimaline karşı öngörülmüştür. Roma hukukunda böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, örneğin mirasçı (ya da lehine mal vasiyet edilen) şartın gerçekleşmesine dürüstlüğe aykırı şekilde engel olursa, şartın gerçekleşmiş sayılacağı kabul edilmiştir. *Statuliber*’i ve onun hukuki durumunu himaye eden hükümlerin bir kısmı, muamelenin hükümlerinin askıda olduğu dönemde, azat etme muamelesini gerçekleştirecek olan kimselerin tasarruflarına karşı öngörülmüştür. Örneğin, *statuliber*’in satış sözleşmesine konu edilmesi ya da *usucapio* (kazandırıcı zamanlaşımı) ile iktisap edilmesi halinde, bu statüsünü kaybetmeyeceği hükmüne bağlanmıştır.

Roma hukukunda hak beklentisi içinde olan kölelerin hukuki durumu bir başka ifadeyle *statuliber* kavramı ve *statuliber*’i himaye eden hükümler ele alındığında, modern hukukta şarta bağlı hukuki muamelelerde, muamelenin hükümlerinin askıda olduğu dönemde, beklenen hak sahibi lehine tanınan hükümlerle hemen hemen aynı yönde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- BERKİ, Ş., Romada Miras Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.X, S. 1-4, 1953, s. 542-576.
- BUCKLAND, W.W., The Roman Slavery, New Jersey 2000, (Slavery).
- BUCKLAND, W.W., A Textbook of Roman Law From Augustus to Iustinian, Cambridge 1932.
- BERGER, A., Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Philedelphia 1953.
- DI MARZO, S., Roma Hukuku, İstanbul 1959.
- ERDOĞMUŞ, B., Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2011.
- HONIG, R., Roma Hukuku, İstanbul 1938.
- GÜNAL, N., Roma Hukukundan Günümüze Kazandırıcı zamaşaşımı ile Mülkiyetin İktisabı (*Usucapio*), Ankara 2006.
- KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö., Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar- Şahsın Hukuku- Hakların Korunması, Ankara 2014, (Tarihi Giriş) .
- KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö., Roma Eşya Hukuku, Ankara 2008, (Eşya).
- KAYAK, S., "İmparator *Augustus*'tan Önce *Fideicommissum*'ların Yaptırımı Bağlanıp Bağlanmadığı Sorunu", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Zahit İmre'ye Armağan, İstanbul 2009, s. 371-397.
- KARAGÖZ, H., Hukuk Kuralı (*Regula Iuris*) Kavramı, İstanbul 2010.
- KÜÇÜKGÜNGÖR, E.: Roma Hukukunda Vasiyetname (*Testamentum*), Ankara 2007.
- KOSCHAKER, P. /AYİTER, K., Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993.
- NOMER, H.N., Beklenen Haklar Üzerindeki Tasarrufların Hukuki Sonuçları, İstanbul 2002.
- SEROZAN, R., Sağlararası İşlem Yoluyla Ölümüne Bağlı Kazandırma, İstanbul 1979.
- SEROZAN, R./ ENGİN, B. İ., Miras Hukuku, İstanbul 2014.
- TAHİROĞLU, B./ ERDOĞMUŞ, B., Roma Hukuku Dersleri-Tarihi Giriş- Hukuk Tarihi- Genel Kavramlar- Usul Hukuku, İstanbul 2009.
- UMUR, Z., Roma Hukuk Lügatı, İstanbul 1983, (Lügat).
- UMUR, Z., Roma Hukuku Ders Notları, Usul Hukuku -Borçlar Hukuku -Eşya Hukuku -Miras Hukuku, İstanbul 2010, (Ders Notları).
- UMUR, Z., Roma Hukuku- Tarihi Giriş, Kaynaklar- Umumi Mefhumlar- Hakların Himaşesi, İstanbul 1984, (Tarihi Giriş).
- UMUR, Z., "Roma Miras Hukuku'nun Anahatları", İÜHFD, C. XXXI, S. 1-4, 1966, s. 159-195, (Miras).
- WATSON, A., The Law of Succession in the Later of Roman Republic, Oxford 1971, (Succession).
- WATSON, A., The Law of Person in the Later Roman Republic, Oxford 1967, (Person).